

Иванова Алена Степановна

Быраатты Боескоровтар ааттарынан Сургуулук орто оскуолата

Үөһээ-Бүлүү улууһа

Тиэмэтэ: Эһээ Дьыл уонна Тымныы Моруос уратылары

Иһинээбитэ

Кириитэ.....	3
Саха омугар Эһээ Дьыл уобараһа.....	4
Тымныы Моруос уобараһа.....	6
Эһээ Дьыл уонна Тымныы Моруос уратылары.....	7
Түмүк.....	9
Туһаныллыбыт литература.....	10

Кириитэ

Сага дьыл – диэн оҕо эрэ буолбакка, улахан киһи барыта күүтэр дьизэ кэргэн бырааһынньыга. Күүтүүлээх сага дьылбытын көрсө бары оскуолабытын, кылааспытын, дьизэбитин кизгэтэбит, күөх харыйа туруорабыт. Бу бырааһынньыгы араас омук барыта бэлиэтиир. Ол эрэри, хас араас омук баарый да соччо араастык, атыннык бэлиэтиир эбит.

Оҕо аймах үксэ Тымныы Моруос уонна Эһээ Дьыл диэн бу биир киһи дии саныыр. Тоҕо диэтэххэ, сага дьылы көрсөргө бары Тымныы Моруос, Хаарчаана ойууларын хайаан да иилэбит, телевизорга араас бизирилэргэ, рекламаҕа Тымныы Моруос уонна Хаарчаана сотору – сотору кэстөллөр. Дьинэ Тымныы Моруос диэн нуучча норуотун уобараһа. Оттон сахаларга Эһээ Дьыл баар. Ол иһин мин Эһээ Дьыл уонна Тымныы Моруос уратыларын тэннээн көрдүм.

Үлэм сыала: Эһээ Дьыл уонна Тымныы Моруос уратыларын тэннээн көрүү.

Бу сыалбын ситиһээри манньык **соруктары** туруорунум:

1. Эһээ Дьыл уонна Тымныы Моруос туһунан араас литературалартан хасыһан билии;
2. Эһээ Дьыл хайдах үөскээбитин чинчийи;
3. Эһээ Дьыл уонна Тымныы Моруос уратыларын ыйыы;
4. Саха оҕолоругар Эһээ Дьыл туһунан тарҕаты;

Үлэм актуальноһа: хас биирдии саха оҕото Эһээ Дьылы арааран билэрэ.

Саха норуотугар Эһээ Дьыл уобараһа

Эһээ Дьыл диэн – бу сахалыы Тымныы Моруос. Кини үтүө санаалаах аптаах оҕонньор. Эһээ Дьыл атын норуот Тымныы Моруохуттан уратыта диэн бу дьиннээх, биһиги курдук тыыннаах киһи.

Саха Эһээ Дьыла – Гавриил Спиридонович Угаров, биллиилээх суруйааччы, учуонай Саха норуотун биир – Чулуу киһитэ. Кини биһиги биир дойдулаахпыт.

Оттон нуучча норуотугар кэпсэнэр Тымныы Моруос – бу дьиннээх киһи буолбатах, баҕа

санаага эрэ баар уобарас.

Тымныы Моруос биһиэхэ сылга биирдэ эрэ, сана дьылга эрэ кэлэр буоллабына, Эһээ Дьыл сылы төгүрүччү дьонно – сэргэбэ тахсар, республикага ытытлар араас мероприятияларга барытыгар көхтөөхтүк кыттар.

Эһээ Дьыл эмиэ биһиги курдук дьиэ кэргэннээх

Кыһын Хотун диэн кэргэннээх. Бу хотун кыһынны кэмнэри салайар. Майгытынан тымныы, кыһырымтабай, кытаанах, кыахтаах дьахтар. Кинилэр 3 кыыстаахтар уонна сиэннэрдээхтэр. Улахан кыыстара Саасчаана. Саасчаана сааскы кэми салайар. Кини сааскы салгын курдук сайаҕас, сырдык. Сылаас салгынынан үрэр. Саасчаана Хаарчаана диэн оҕолоох. Хаарчаана Эһээ Дьыл сиэнэ. Кини күн уотуттан, сылаастан куттанар. Сана дьыл бырааһынньыгын көрсүү кинитэ суох буолбат. Хаарчаана оҕолорго бэлэх биэрэрин наһаа сөбүлүүр буолан эһэтигэр Эһээ Дьылга сүрдээбин көмөлөһөр. Иккис кыыс Сайыына. Аата этэрин курдук сайынны кэми салайар. Сайыына саамай үлэһит, сэмэй баҕайы кыыс. Сайынны айылҕа кэрэ көстүүлэринэн Сайыына киэн туттар. Кини Чабылҕан диэн кэргэннээх. Кинилэр Эһээ Дьылга Тылчаан диэн сиэн уолу бэлэхтэбиттэрэ. Тылчаан мэник – тэник буолан, сылдыбатах сирэ диэн суох. Кинини куруук тымныы салгын арыаллыыр. Тылчаан уолу ким баҕарар иһиирэн бэйэтигэр ыныран ылыан сөп. Оччоҕо мэник Тылчаан уол эһигини кууһуо, баттаххыттан имэрийиэ. Тылчаан Эһээ Дьылга кэһии, сурук тарҕатан, сурах – сонун тиэрдэн көмөлөһөр. Кыра кыыстара Күһүүнэ – күһүннү кэми салайар. Кини сүрдээх хаһаайыстыбаннай, көңөлө суох, баай. Күһүннү үүнүү быйана ити кини үлэтин түмүгэ.

Эһээ Дьыл соботох баайдаах. Ол – дьыл оҕуһа буолар. Эбэтэр сорохтор кинини тымныы оҕуһа дииллэр. Тымныы Саха сиригэр олохтоохторо бары билэллэрин курдук, тымныы оҕуһун муоһа үүнэн, улаатан бардабына тымныы буолар. Онтон тымныы оҕуһун муоһа ууллан, сууллан түстэбинэ халлаан тымныйан бүтэр, сылайбытынан барар.

Хас сыл аайы Эһээ Дьыл оҕолор интэриэстэрин тардан, ыра санаалаах буолалларын курдук араас бэлэхтэри бэлэхтиир. Ол курдук:

1. Сыл аайы ымыы онорон таһаарар. Ымыы сыаллаах – соруктаах, ситиһиилээх буоларга үөрэтэр, көбүлүүр күүстээх. Кини бу үүммүт сана сылга үс баҕа санаатын ымыыга суруйан баран чугас укта сырыттабына, ол баҕарбыт санаата сыл устата туолар. Маны таһынан харчыны тардар магнит онорон таһаарар. Харчыны кыайан туттарга, харыстыырга, мунньарга туһалаах.
2. «Саха сиригэр оҕолоро» диэн ааттаах сурунааллаах. Манна республика араас муннугуттан талааннаах, ситиһиилээх оҕолор киирэллэр. Сылга биирдэ тахсар. Республикага ытытлар конкурстар кыайылыахтара, актыбыыс оҕолору сурунаалга киллэрэн үйэтитэр сыаллаах. Сурунаал республикабыт араас муннуктарыгар тарҕанар, хас биирдии библиотекага тийэр. Саха сиригэр историятыгар чабылхай оҕолор киирэллэригэр төрөппүттэр, учууталлар көмөлөһөллөр. Ол иһин Эһээ Дьыл сурунаалыгар тахсыан баҕарар оҕо үчүгэйгэ талаһар.
3. Саха сана дьылын өбүгэлэрбит халандаардарынан сайын Ньюкуолага көрсүүнү тэрийэр. Саха сана дьылын көрсүү дириг ис хоһоонноох. Бу кэмнэ айылҕа уһуктар, самаан сайын кэлэр. Саха дьоно дьылы этэннэ туораабыппытын, үөрэх

сыла, кыстык түбүгэ, оттук сезона бушпутун бэлиэтиибит.

4. Чөл олобу тутуһарга ынырар. «Доруобуйабын оҕо эрдэхтэн харыстаа» диэн проектаах.
5. Оҕолорго айар дьобурдарын сайыннарар элбэх үлэни ытар.

Үгүс киһи Эһэ Дьылы Чысхааны кытта буккуйар. Дьинэ Чысхаан диэн – сахалар итэҕэллэригэр баар тымныы оҕуһун кытта сибээстээх тымныы бэлиэтэ буолар. Бу уобараһы уонна таһаһын – сабын саха биллиилээх модельера Августина Филиппова айбыта. Чысхаан көстүүмэ үөһэ ыйа сылдьар хороҕор муостаах. Ити тымныы оҕуһун кытта сибээстээх. Кини тыһынар салгына биһиэхэ тымныы буолан кэлэр. Ол иһин хас сыла аайы Дьокуускай куоракка Тымныы Моруос Чысхаантан тымныы бэлиэтин (символун) ыла кэлэр.

Тымныы Моруос уобараһа

Тымныы Моруоса суох биир да сана дьыл бырааһынньыга буолбат.

Тымныы Моруос (Дед Мороз) диэни словарьтан көрөн тылбаастаахха манньык – “бу нуучча норуотун айымньыларын геройа. Кини кыһынны тымныы кэмнэри көрдөрөр, салайар”- диэн тылбаастанар.

Тымныы Моруос икки өйдөбүллээх. Бастакытынан, бары бэркэ билэр нууччабыт Дед Моруоса. Бу, кырдык, дьиннээх

Оттон нуучча остуоруйатыгар Тымныы Моруосу үтүө санаалаах, бэһиэлэй оҕонньор диэн ойуулууллар. Кинини тас көрүнүнэн көрөн билиэххэ сөп. Ол курдук, бөдөн унуохтаах, уһун манан бытыктаах, кыһыл өнгөөх уһун сонноох, мөһөөччүккэ кэһии сүгэ сылдьар оҕонньор. Кини ойуурунан, ходуһанан сылдьан тугу барытын тонорон, мууһурдар, кырыардар. Кини кыһынны тымныыттан куттанар, үнсэр дьону сөбүлээбэт.

Тымныы Моруос туһунан кэпсэнэр үһүйээн элбэх эбит. Сорохтор этэллэринэн Тымныы Моруос хо-хос эһэтэ Морозко эбэтэр Мороз красный нос дииллэр. Кини тымныы кэм хаһаайына буолар. Кинини иччи курдук көрөллөр эбит. Тымныы иччитэ кыһыырбатын диэн сана дьылы бэлиэтиир түүннэригэр сирдэрин-уоттарын аһаталлар эбит. Кинилэр санааларыгар тымныы иччитэ кыһыырдабына кими баһарар тоноруон, үлүтүөн сөп дии саныыллар. Тымныы Моруосу куруук тымныы, буурҕа арыаллыыр.

Тымныы Моруос кэргэнэ Кыһын, сиэн кыһа Хаарчаана. Кинилэр остуоруйа дойдутугар суола- иһэ суох ойуур иһигэр олороллор. Тымныы Моруоска кыыллар, көтөрдөр көмөлөһөллөр.

Тымныы Моруос оҕо-аймах саамай кэтэһэр киһилэрэ. Ол иһин оҕолор Тымныы Моруоска сурук суруйаллар. Суруктарыгар баһа санааларын суруйан ыталлар. Моруос оҕо суругун барытын ааһар уонна кинилэр тугу баһаралларын толорор.

Россияҕа сэттиннэ 18 күнэ – Тымныы Моруос төрөөбүт күнүнэн биллэр. Тоҕо диэтэххэ,

ити кэмтэн ыла кыһынны тымныылар сабаланааллар.

Эһээ Дьыл уонна Тымныы Моруос уратылара

Эһээ Дьыл	Тымныы Моруос
1. Бу дьыннээх киһи.	Баҕа санааҕа олоҕуран үөскээбит уобарас.
2. Тас көстүүтэ. Киһи сиэринэн орто саастаах оҕонньор.	Бөдөн унуохтаах, уһун бытыктаах, мөһөөччүккэ кэһии сүгэ сылдыар оҕонньор.
3. Танаһа саба. Халлаан күөх өгнөөх уһун сонноох.	Кыһыл өгнөөх уһун сонноох.
4. Тугунан айанныыра. Анал көлөтө суох.	Сатыы да сылдыан сөп. Эбэтэр үс аттаах сыарбаҕа олорсор.
5. Көмөлөһөөччүлэрэ. Сиэннэрэ-Хаарчаана –бэлэх түгэтиһэр, Тыалчаан – кэһии, сурук тарҕатар, сурах-сонун тиирдэн көмөлөһөр.	Сиэн кыһа Хаарчаана.
6. Оҕолорго суолтата. Баҕа санааҕын толороргор, сыалын ситиһэргэр (ымыыга суруйбуккун толоруу), үчүгэйгэ дьулуһарга (Эһээ Дьыл сурунаалыгар тахсаары) үөрэтэр.	Саҥа дьылга кэһии аҕалар, баҕа санааҕын толорор.
7. Дьиз кэргэнэ. Кэргэнэ-Кыһын Хотун, 3 кыыстаахтар Саасчаана, Сайыына, Күһүүнэ. Сиэннэрэ Тыалчаан уонна Хаарчаана.	Кэргэннээх – Кыһын диэн, сиэн кыһа Хаарчаана.

Онон түмүктээн эттэххэ, Эһээ Дьыл саха оҕотугар ордук чугас. Тоҕо диэтэххэ, сахалыы ааттаах да буолан, оҕолорго аналлаах тэрээһиннэргэ куруук кыттан, биһиги аттыбытыгар чугас баарын биллэрэр. Кини сылы быһа оҕолору кытта ситимин быспат. Оҕолорго анаан ымыы, сурунаал таһааран, бэйэтигэр интэриэс тардар. Оҕолор Эһээ Дьылга баҕа санааларын суруйан, ыра санааларын кистээн бу саҥа сылга сыал-сорук туруорунан, улахан киһи курдук боччумнаах буолаллар эбит, “Саха сиригэр оҕолоро” сурунаалга тахсаары үчүгэйгэ тардыһаллар. Онтон Тымныы Моруос саҥа дьыл бырааһынньыгар кэһии аҕалаары эрэ кэлэр, ойуур иһигэр олорор дии саныыллар.

Түмүк

Түмүккэ манньк санааҕа кэлиим:

1. Эһээ Дьыл уонна Тымныы Моруос атын-атын дьон эбит. Ол курдук, Эһээ Дьыл диэн дьыннээх киһи, оттон Тымныы Моруос диэн тылынан айымньыга ойууланар айымньы геройа.
2. Кинилэр тас көрүннэригэр эмиэ элбэх уратылаахтар.
3. Биһиги телевизор рекламатыгар, араас оноһуктарга элбэхтик Тымныы Моруоһу көрөр буолан буккуйан кэбиспиһит. Онон Эһээ Дьылы уонна Тымныы Моруоһу араара үөрэниэхтээхпит.
4. Эһээ Дьыл уонна Тымныы Моруос төһө да уратылара элбэҕин иһин кинилэри иккиэннэрин оҕо-аймах наһаа сөбүлүүр уонна күүтэр дьонноро буолаллар.

Туһаныллыбыт литература

1. Угаалаах «Эһээ Дьыл уонна кини сиэнэ Хаарчаана». Фантастическай остуоруйа.- Дьокуускай, 1999.-24с.
2. Угаров Г. С. Саха Саҥа сыла.- Дьокуускай: Бичик, 2005.-64с.
3. Угаров Г.С. Саха сириҥ оҕолоро. Фотожурнал. Якутск: 2013.52с.
4. Нуучча норуотун остуоруйалара
5. Ожегов С.И. «Толковый словарь русского языка». Москва: 2011.1358с